

Ironikus játék bizonyára a regény címéül egy populáris műfajt választani, mely a wikipédia szerint: „Rémtörténet, az idegeket végsőikig csigázó olvasmány, regény, film”, vagy thriller. A gótikus rémtörténet jó 250 éve keletkezett Nagy-Britanniában, első darabja Horace Walpole 1764-ben megjelent regénye, *Az otrantói várkastély*, melyet számos más könyv követett. Burjánzó vadromantika, természetfölötti machinációk, baljóslatú hangulat, sötét

Deczki Sarolta 61

A NEUTRUM KÖLTŐI MISZTÉRIUMA

Nádas Péter: *Rémtörténetek*

környezet, romlott bűnök jellemzik ezeket a történeteket, melyek éppen nem a magas irodalom regiszteréhez tartoznak, hanem a ponyvához.

Vagyis a Nobel-díj várományosaként is számon tartott Nádas Péter legutóbbi nagy regénye egy, a ponyva regiszteréhez tartozó műfajként aposztrofálja magát. Ebben elsősorban fricskát gyaníthatunk, a „magas” irodalomban is a legmagasabb polcra sorolt életművel és a vele kapcsolatos elvárásokkal szembeni szubverzív gesztust. Másrészt, ha nem a műfaji kódok felől értelmezzük a címet, akkor olyan történetekről van szó, melyek borzalmasak, embert próbálók, az emberi lélek mélységeibe világítanak bele – márpedig ez egyáltalán nem idegen Nádasról. S ehelyt máris a *Párhuzamos történetek*re gondolhatunk, az abban feltáruló infernóra, az „anus mundira”. Az asszociáció már csak azért is indokolt, mert a két cím valamelyest össze is cseng egymással.

De nemcsak a címet tekintve, hanem tematikailag és poétikailag is van kontinuitás a két nagyregény között (a *PT* mintegy háromszorosa a *Rémtörténetek*nek, noha ez sem rövidke), sőt, az olvasónak helyenként akár a *Világító részletek* is eszébe juthat, leginkább annak a nagypolgári környezetnek a leírásánál, amelyben Teréz szolgált. A falusi cselédlányt oktatják, hogyan kell öltözni, viselkedni, milyen pohárból isszák a fehérbort, a pezsgőt, „milyen villa kell desszertnek, milyen kés a halnak” (125) – ez a kétkötetes memoár nevezetes nagymosás-jelenetét idézi fel.

A kritikák többsége rámutatott, hogy a *Rémtörténetek* valamikor a Kádár-kor hatvanas-hetvenes éveiben, falusi környezetben játszódik, egy szíveten a Dunán, és a faluban Kisoroszi gyanítható. Vagyis többé-kevésbé mind a helyszín, mind pedig a regényidő azonosítható, mégis mintha elemelődnének a reáliáktól, és valami térben és időben magára záruló kronotoposzt mutatna fel, mint ahogyan Borbély Szilárd *Nincstelenségje* is, melyet a kritika is rendre megidéz. Ami annál is inkább indokoltabb, mert a Nádas-regényben is előfordul a mondat: „Ezt mink itten tragacsnak nevezzük.” (153), melynek

valamelyik grammatikai variánsa a Borbély-könyvben is többször előfordul: „mi úgy mondjuk”.

Vagyis olyan közösségről van szó mindkét esetben, melynek saját nyelve van, és ez a nyelv mások számára nehezen érthető. Ennek a közösségnek a nyelvét, hangját a narrátor tolmácsolja az olvasónak, aki néha egyes szám első személyben szólal meg, majd átadja a hangot valamelyik szereplőnek, aki egyes szám első személyben beszél, őt pedig esetleg egy többes szám első személyű elbeszélő váltja. Olyan is van, mintha a narrátorral beszélgetne valaki, vagy nélküle beszélgetnének mások: „Úgy mondom, hogy eredetileg. Ne mondd már, hiszen...” (456). Több szólam, perspektíva, kavardok egymásban, melyek által szinte minden feltárul, ami a faluról és annak lakóiról, a köztük levő viszonylatokról tudható.

A *Párhuzamos történetek*hez hasonlóan ez a regény is viszonylag nagy szereplőgárdával dolgozik, melyben a társadalom számos rétege képviselteti magát. Férfiak, nők, fiatalok, idősebbek, tanultak, értelmi fogyatékosok, parasztok, polgárok, szegények, tehetősek, és ahogyan haladunk a történetben, kiderül, hogy mindenkinek van valamilyen defektje. Ez azonban Nádasnál nem újdonság, hiszen az ő elbeszélői perspektívája, szenttelensége minden embert a maga pőre mivoltában mutat meg, illúzióktól és öncsalásoktól mentesen – többek között ebben is rejlik páratlan tehetsége. Ebben azonban semmiféle morális megfontolás nem játszik szerepet, Nádas antropológiája mentes ezektől. Őt nem a morális tanulság foglalkoztatja, ez egészen egyszerűen banális az ő perspektívájából. Hanem a fenomenológia nyelvén – maga a dolog, maga az ember. Minden előzetes értelmezéstől, előítéllettől függetlenül.

Ahogyan Nietzsche írja *A nem-morálisan felfogott igazságról és hazugságról* című szövegében, nyelvünket és gondolkodásunkat átszövik, preformálják a morális előítéletek, és ezek alapján ítélünk meg bármit jónak vagy rossznak. „Mi is tehát az igazság? Metaforák, metonímiák, antropomorfizmusok át- meg átrendeződő serege, azaz röviden: emberi viszonylatok összessége, melyeket valaha poetikusan és retorikusan felfokoztak, felékesítettek és átvitt értelemmel ruháztak föl, s amelyek utóbb a hosszú használat folytán szilárdnak, kanonikusnak és kötelezőnek tűntek föl egy-egy nép előtt: az igazságok illúziók, amelyekről elfelejtettük, hogy illúziók, metaforák, amelyek megkopván elveszítették érzéki erejüket, képüket veszített pénzermék, amelyek immár egyszerű fémek csupán, s nem csengő pénzdarabok.”¹

Amikor nyelvet használunk, már metaforákon keresztül értelmezünk, a paradoxon azonban az, hogy a közlést mégis csak a nyelv használatán keresztül lehet megoldani, kiváltképp az irodalomban. Ezért olyan egyedülállóan kemény és szenttelen Nádas Péter nyelve, mert a nyelv adta lehetőségeket teljesen kihasználva akarja a közlést a mondhatóság határáig vinni.

A maguk pőreségében, minden részvét és együttérzés nélkül felmutatni az embereket, s rajtuk keresztül az emberi minőséget, a *condition humaine*-t általában.

Hiszen a szereplői között lehetnének akár olyanok is, akiket akár meg is tudna kedvelni az olvasó. Az özvegy Fabiusnéval könnyű lenne együtt érezni, a fiával pedig még annál is inkább. Piroska pedig szinte már szimpatikus az olvasónak, az elbeszélőnek az ő esetében mintha különösen gondot jelentene, hogyan írja le őt úgy, hogy mégis gyanúperrel legyünk iránta. Pedig nem rosszabb jellem, mint bárki, random átlagember, mégsem tudunk vele azonosulni. S ha jobban belegondolunk, Rózával, Terézzel vagy akár még Bolog Imrével és a Törpikével is együtt tudnánk érezni, de az elbeszélő nem engedi. Pedig nyomorult, szerencsétlen emberek, akik nemcsak a maguk hibájából olyanok, amilyenek. Kényszereknek engedelmesskednek, és esélyük sem volt egy jobb, boldogabb életre.

Azonban – ahogyan több elemző is szóvá tette – többek között ez az a pont, ahol a regény eltér a szegénységirodalomnak nevezett korpusz darabjaitól, melyek részvéttel, együttérzéssel mutatják be a társadalom peremére sodródott embereket, sőt, felelősségre, szolidaritásra hívnak fel, és a képviselőiség ethosza sem idegen tőlük. A *Rém-történetek* elbeszélője azonban gondoskodik arról, hogy még véletlenül se érezzünk szánalmat, részvétet, hanem egy hűvös megfigyelő optikáján keresztül nézzük ezt a mikrovilágot.

A történet Róza és Teréz kapálós, jó százdolgalas nagyjelenetével indul, melyet a háromkötetes nagyregény majd' másfélszáz oldalas szeretkezési jelentével szoktak párhuzamba állítani. Ha ez a párhuzam tudatos, akkor alighanem ebben is ironikus gesztust gyaníthatunk; ahogyan a két ember egybeolvadása, az egyik legnagyobb misztérium *pendantjává* a két zsémbes öregasszony paraszti munkája válik. S ahogyan a *PT*-ben, ezúttal is feltárul egy teljes világ a nagyjelenetben, noha két teljesen más világ.

Mindkét öregasszony kiszolgáltatott, szerencsétlen sorsú. Róza értelmi fogyatékos, az egész falu szexuális prédája. Teréz pedig magányos, egykoron „megesett” lány, aki a szegény elől Budapestre menekült, cseléd lett egy nagypolgári családnál. Teréz egyfolytában szapulja Rózát, akit alkalmi munkákra szokott megfogadni napszámba, de kiderül, mégis rá van utalva: „nagyon tartott tőle, hogy elveszítheti a Rózát. Elveszíti az eszméletét. Neki ez a Róza volt az egyetlen napszámosa.” (44) De nemcsak őt szapulja, hanem az egész világot; egyfolytában káromkodik, trágárul beszél, „mocskos szájú” (416). Ez sem újdonság Nádas poétikájában, de itt mintha ez is odáig lenne hajtva, hogy inkább karikatúrának hat, mintsem szubverciónak.

Sőt, egy idő után inkább fārasztovā, erōltetettē vālik a nōi nemi szervrōl vālō beszēd, melyet hol punikānak, hol punkānak mondanak, de mintha az egēs falu kēnyyszeresen errōl beszēlnē. „Azt azonban soha nem mondtāk volna ki, hogy bārki feje kinek a punājāban fērne el, és mēr lenne neki olyan 64 veres a punāja, és mi kōze az ātokhoz és a sok simogatāshoz a veressēgnek, és akkor mikēnt jön ki a holdvilāgnāl kār a csukott ajtōn a hāzāból, amikor mār ūgy felforrōsította a punājāt, hogy ordīt a vōrēs ōrdōg kifelē belōle.” (52) Mintha mindenkit csak az ērdekelne, mi tōrtēnik mās nōk nemi szerve kōrūl, mintha mindenki erre lenne fixālōdva. Nem is maga a szexuālis aktus vagy a vāgy a lēnyeges, hanem maga a testrész, melytōl mintha nem tudnānak elszakadni a beszēlōk, mintha minden gondolatuk ekōrūl forogna.

Hasonlōan diszfunkcionālissā vālik a sok „anyād valagāt”, „anyja ūrisitenit” is, és egyre inkább az a benyomāsa tāmād az olvasōnak, hogy nem ūgy beszēlnek az emberek. Kēsēgtelen, kārromkodnak vidēken, mint a zāporesō, de ebben a mennyisēgben ez inkább stilizāciōnak tūnik. Az elbeszēlō rāadāsul gyakorta elemelkedik attōl a nyelvi kōzegtōl, mely a falura jellemzō. Mikōzben pēldāul Terēz kārālāsāt „hallgatjuk” kapālās kōzben, ezt mondja: „Pacsirtāk sūllyedtek és emelkedtek a Rōza tekintetében, lelkēt fōlemelték az ēg és a fōld kōzē.” (24) Vagy māshol: „A szennyelāda tetejēn rajongva a lāngolō szerelmēt bevallja.” (229) Tovābbā szāmos olyan megfigyelēs, leírās, szōlam van, melyek a falu paraszti, tanulatlan vilāgānāl jōval nagyobb fokū nyelvi kompetenciārōl ārulkodnak, és az olvasōnak az lehet a benyomāsa olykor, hogy ez a dikciō a *Pārhzamos tōrtēneteket* idēzi. Mikōzben – ahogyan fentebb ĩrtuk – a narrātor a falu vilāgāhoz tartozōkēnt hivatkozik magāra. De szemlātomāst nem az, hanem egy, az emberi lēlek rezdūlēsait vĕgtelenūl ērzékenyen és avatottan ērtō szemlēlō, aki elōtt nem maradnak senkinek sem titkai, és olykor magyarāzattal is szolgāl az egyes szereplōk viselkedēsere, tovābbā tisztāban van vonzāsai és ellenszenveik természetēvel.

Az egyik legērdekesebb ebbōl a szempontbōl Mĕrāk Pirocska szemēlye és kapcsolatai a kōrūlōtte levō fĕrfiakkal. A fiatal nō māgneskēnt vonzza a fĕrfiakat, és „sajāt generāciōja legendājānak szāmĕtott a tōbbiek kōrēben. Amĕlta egyszer Badacsontomajban hanyatt fekve hevert a bikinijēben a parton, és egy napēgette, olajtōl csillogō fiatalabb fĕrfi, a helyi szĕpfiū [...] azt susogta a fūlbe, de szĕvesen elszōrakozna vele, akkor hĕrtelen felūlt és azt ordĕította teljes hangerōvel, ĕn ūrilāny vagyok és nem baszok.” (203) Egyĕbkēnt ātlagon felūli mūveltsēgū, a kriminolōgus Sārmāny Jūlia legkedvesebb tanĕtvānya, akire irigykednek a tōbbiek, de az esemēnyek kōzben kēnytelen belātni, hogy ō nem alkalmas erre a pālyāra. Ami ātlagon felūli ōnreflexivitāsra utal, s arra a kēpessēgre, hogy folyamatosan monitorozza magāt.

A Tōrpĕke fiāval, Bolog Imrēvel egēszen felkavarō kapcsolatba kerūl. Taszĕtja is, vonzza is az ōriās termetū, bĕvalyerejū, kegyetlen természetū fiū,

akinek az apja vélhetően Höss méhész. „Azt meg nem tudhatta a szerencsétlen, hogy őt nem a pajtasoron, nem a szérún, nem a kazalban, nem a nagy családi ágyban, csak úgy hátul, a budinál, a vizelet és a sok betöppedt szar fujtós illatában csinálták.” (188) Piroska pszichológiai tudását teszteli rajta, és kénytelen belátni, hogy tévedett a fiatalembert illetően, aminek végzetes következményei lehetnek. Imre egész viselkedésére a magyarázat: 65
„Piroskának a kapcsolat egyoldalú mélységéről és szomorú örületéről azonban nem lehetett semmiféle tudomása. Nem vette észre, hogy egy ilyen nyomorult Imre hetek óta, valójában hónapok óta, évek óta ácsingózik. A maga ferde módján követi őt, és amikor csak teheti, mindenünnen les rá.” (200)

A regény emlékezetes jelenete, amikor Bolog Imre Piroska szeme láttára egy kiskutyát hajgál a Dunába. A lány a parton napozik, látótávolságban, a fiú pedig provokálni akarja. „Piroskának az volt a legijesztőbb ebben a semmiből kikelt rémregényben, ami most aztán egész felelősségével ténylegesen rászakadt, hogy legalább tíz perce neki hajítja be. Miatta teszi a kutyával, nem tévedett.” (199) A lányt végtelenül felzaklatja a kutya szenvedése és a fiú érthetetlen, ámbár magyarázható cselekedete, és „így esett meg, hogy a két ember élete ettől a pillanattól kezdve ne legyen többé elválasztható.” (200). Jellegzetesen nádasai szövegkezelés ez: egy esemény leírásához olyan kommentárt illeszt, mely azt anélkül értelmezi át sorsfordító jelentőségűvé, hogy erre részletes magyarázatot kapnánk. Az elliptikus szerkezet azt érzékelteti, hogy nincs is racionális magyarázat, hiszen itt sorseseeményekről van szó, arról, hogy valami minden elvárást keresztelve, minden előzmény nélkül egyszer csak megtörténik az emberrel, és radikális változást hoz számára.

A lány „erotikus egérfogóban” érzi magát a fiú cselekedetének láttán, mert úgy gondolja, hogy ha bármit is reagál, akkor az további erőszakhoz vezet. A Törpike fia az ő figyelmét akarta felkelteni a barbár és embertelen viselkedésével, hogy „szóljon hozzá az angyal le az égből” (202), a lány pedig tőle tíz méterre rettegett a kutya életéért. Majd, amikor már nem bírta tovább, felállt, ahogyan volt, bikiniben, s megkérdezte a fiú nevét. Aki megmondta neki, de közben ismét bevágta a kutyát a vízbe, ráadásul Piroska fején keresztül, aki bement a vízbe kimenteni az állatot. Meztelennek érzi magát fürdőruhában a fiú előtt, szégyelli magát és dühös, amiért az arra kényszerítette, hogy így mutakozzon előtte. S ebben a pillanatban azt is tudja, hogy szakmailag is tévúton jár. „Olyan indulatait nem tudta féken tartani, amelyekről eddig nem volt tudomása. Mit vár tőle a nagy tudós Sármány Júlia, amikor ő az első éles bevetésén csődöt mond.” (224)

A két embernek feloldódik az akarata, a személyisége mindabban, ami történik köztük. Nem egyes szám első személyű aktorok, hanem érzések,

indulatok, történések közegévé válnak. A német nyelv képes az imperszonális segítségével grammatikailag is kifejezni azt, amikor valami megtörténik, és ennek nincs konkrét alanya, tárgya, csupán egy esemény fennállását, megtörténését regisztrálja, mint az „es gibt” (adódik), „es ereignet sich” (megtörténik). Martin Heidegger a „neutrum költői misztériumának” nevezi ezt az eseményt, tiszta aktusnak, mely „ontológiailag különbözik a dolgoktól, éppúgy szubjektum- mint objektumnélküli”, vagy „dinamikus fakticitás”. Ez történik Piroskával, amikor ismét találkozik Imrével a révátkelőnél: „Hogy ő nem akarta. Jó, nem ő akarta, de akkor ki ő. Ki akarta. Ki élvezte, ha ő nem akarta. Ki az, aki élvezte.” (225–226) S akkor megérzi, vagyis a tudás biztonságával érzi meg, hogy ez az ember gyilkolni fog. Az elbeszélő elliptikus mondatai ezt a regisztert idézik és tartják fenn. A személytelen megtörténést, melynek sorseseemény-jellege van.

A Piroskához kötődő másik férfi pedig nem más, mint Fabiusné rokkant gyermeke, Misike. Akinek csak egyetlen szervét hagyott épen a gyermekbénulás, ez pedig a nemi szerve, amitől meg is rettent az évi felülvizsgálatot végző orvos, hogy mi lesz ebből. Piroskával a templomban találkozik abban az évben először, a lány megérzi Misike jelenlétét; „megérezte a nyaka, a háta, mintegy vitatkozott kicsit felőle önmagában, ahogy váratlanul eszébe ötlött a Misike.” (376) A két ember között van valami egészen különleges, nem racionalizálható kapcsolat, ennek köszönhetően érti meg Piroska az anyja mellett egyedül a fiú beszédét. A lány maga sem érti, „ugyan miként lehetne szerelmes egy súlyosan korlátozott gyereke, és ugyanakkor milyen szerelembe eshet egy potenciális vagy már gyakorló bűnözővel.” (380) De mindkét férfi iránt valamilyen zsigeri vonzalmat érez, valamit, ami akaratán és elhatározásán túl történik meg vele, a „neutrum költői misztériumában”.

Minden magyarázatot és előzményt nélkülöz, amikor a regény vége felé Hamza tanító elmesél Tölösy lelkésznek egy történetet. Történt, hogy a tanítóhoz beállít egy hetedikes lány, aki Bogdányból ment gyalog el hozzá télvíz idején, mert azt állítja, hogy szerelmes a férfibá. Akinek eszé ágában sincs kihasználni a kínálkozó lehetőséget, bár a lány nagyon erőszakos. Teljesen irracionális jelenet, ahogyan az átfagyott lány egyre hisztérikusabbá válik, trágáruul beszél, kikérezkedik a kerti budira, és onnan ordít, hogy vattára van szüksége, mert „bemenstruált”. A tanító nagy nehezen kituszkolta a lányt a révhez, ezzel zárul a történet, majd folytatódik a beszélgetés, melynek során felidézik, hogy valamelyik régebbi eszmecseréjük alkalmával Tölösy egy „világrengető felismerést” tett, melyre már nem emlékszik. Hamza biztatja: „Timaioszt is elővettük, Kerényit is elővettük, lapozd már föl, arról talán eszünkbe jut.” (464). Ezzel a szürreális történettel és ezzel a mondattal végződik a regény. Nem kerekedik le, nem fonódnak össze a szálak, hanem a záró

beszélgetés maga is mintha a széttartást volna hivatott demonstrálni, anynyira szervesen illeszkedik az előzményekhez.

De éppen ebben a látszólagos szervesben rejlik Nádas realizmusának egyik fő vonása: mint ahogyan az emberek a maguk pőreségében érdeklik, a világ is a maga pusztája jelenlétében, fakticitásában, mindenféle narratív megalkotottság, rend nélkül. Hiszen a mindennapi életben sem narratív rendben követik egymást az események, hanem többnyire kaotikusan. Nádas lemond a detektív-narrátor szerepéről, aki egy kerek, tényekre és bizonyítékokra épülő történetet akar összerakni, ehelyett az az esetlegesség érdekli, ahogyan egymással kapcsolatba kerülnek emberek, ahogyan egy adott helyszínen bizonyos események megtörténnék.

Ennek az elvnek azonban mégis ellentmond az, ahogyan a regény vége felé valóságos haláltánc játszódik le, négy szereplő is meghal gyors egymásutánban, Teréz, Róza, Misike és Bolog Imre. Van néhány közös motívum, ami ezeket összeköti, például a már emlegetett, többször felbukkanó halálmadár, mely előrevetíti a regény vége felé bekövetkező tragédiasorozatot. Mely egyébként kicsit szürreálisnak, abszurdnak tűnik, mintha egy Shakespeare-királydrámát olvasnánk, melyben minden második oldalon meghal valaki. Ez a halál-torlódás mintha éppen az esetlegesség elvét vonná kétségbe, de olyan szürreális módon, hogy ebben is alighanem fricskát, iróniát gyaníthatunk, mintha a történet átcsapna melodrámba, ponyván árult rémregénybe.

Misike és Róza a Dunába ölték magukat, Teréz szélütést kapott, a Törpike fia darázsűrés miatt halt meg. A narrátor pár oldalon tárgyilagosan el is intézi a négy egymást követő halálesetet, majd gyorsan átvált Hamza tanító történetébe. Ebben ismét csak a neutrum költői misztériumát gyaníthatjuk, mely minden drámaiságot kiiktat, és az események megtörténés-jellegét mutatja fel. Ez a semleges, szenttelen nyelv eltávolító effektusként működik, az események, emberek minden nyelvi-fogalmi megközelítés előtti fakticitása érdekli.

Számos kritikus Nádas Péter utolsó nagyszabású regényeként értékeli a *Rémtörténeteket*. Fenntartásokkal ugyan, de csatlakozom véleményükhöz. A regényben első olvasásra zavarók a már emlegetett trágárságok, hiteletlenek, stilizáltak tűnnek. Második olvasásra azonban egyre nagyobb örömet jelentenek a jellegzetes nádasai mondatok, az elliptikus szerkezet, mely sűrítve és az értelmezőt megdolgoztatva kísérletezik egy mikrovilág felmutatásával. Az olvasó aktivitásra serkentése márpedig azért is jó stratégia, mert ezáltal ő maga is bevonódik a regény terébe, maga is szemlélővé válik,

sőt, érzékelővé, ahogyan megpróbálja elképzelni a különböző testi és lelki minőségeket. Nádas szövegei hatást gyakorolnak az olvasóra, megtörténnek vele. (*Jelenkor*, Bp., 2022)

68 ¹ Friedrich NIETZSCHE, *A nem-morálisan felfogott igazságról és hazugságról*, ford. TATÁR Sándor, Athenaeum, 1992/3, 7.

